

Csevegés a nagyvárosról

TÓTH Benedek: *Nagyváros, sajtó, modernitás. Tárcaszerű beszéd mód és városábrázolás a 19. század második felének sajtószövegeiben*. Balatonfüred Városért Közalapítvány és Klar M. Kft. (Tempevölgy), Balatonfüred, 2025. 484 oldal (Tempevölgy könyvek)

A 19. század során lezajlott technikai, gazdasági fejlődés nemcsak a korszak társadalmi és kulturális átalakulását eredményezte, de a mai napig hatást gyakorol a mindennapi életre. A globális kapitalizmus térnyerésével a pénz szimbolikus médiummá válása, az urbanizáció, a társadalom mediatiszálódása, az idő és a tér iparosodása, a nyilvános és a magánszféra átrendeződése, az érzékelés megváltozása a modern világ alapélményeivé váltak. Ennek a modernitásnak a térbeli kifejeződése a nagyvárosban öltött testet, a megértéséhez szükséges kódkészletet pedig a 19. század közepére kialakult professzionális tömegsajtó biztosította. Ez a három fogalom adja Tóth Benedek könyvének címét, találkozási pontjukat pedig az alcím konkretizálja.

A Pannon Egyetem Társadalomtudományi Intézet igazgatójának *Nagyváros, sajtó, modernitás. Tárcaszerű beszéd mód és városábrázolás a 19. század második felének sajtószövegeiben* című könyve arra vállalkozik, hogy megmutassa, miként valósult meg a társadalmi valóság egy szegmensének, a nagyvárosnak a konstrukciója egy jól körülhatárolható sajtódiskurzusban. A hat év kutatómunkáját összefoglaló, 484 oldalas mű nem egy könnyed esti olvasmány, mivel elméleti és módszertani alapját több diszciplína: a történet- és irodalomtudomány, a sajtótörténet, a kultúratudomány és a társadalomtörténet adja. A szerző megközelítése alapvetően médiatörténeti, vagyis szemléleti keretei a hagyományos sajtótörténet-írás politika- és irodalomtörténeti kategóriái helyett a társadalmi kontextus, a kommu-

nikációs folyamatok és a nyelvhasználat (beszédmódok) fogalmaiban összegződnek.

A két nagy tematikus egységre tagolt kötet első része a *Kontextusok*, második fele az *Értelmezések* címet kapta. Már első ránézésre is érzékelhető a kettő közötti aránytalanság: az elméleti, alapozó fejezetek terjedelme csaknem kétszer olyan hosszú, mint a konkrét tárcákat elemző rész. Persze a könyvnek már ebben a részében is számos (irodalmi) szövegrészlet olvasható a korszak meghatározó íróitól, költőitől (E. T. A. Hoffmann, Edgar Allen Poe, Baudelaire, Jókai Mór, Kiss József, Nagy Ignác), ami segít jobban megérteni az olykor nem éppen egyszerű gondolatmeneteket. Az olvasónak mégis többször lehet olyan érzése, hogy a téma kicsit túlírt, hiszen mind a bevezető részben, mind a bécsi, illetve a budapesti, városábrázolásokkal kapcsolatos tárcák esetében számtalan ismétlés, az elméleti összefüggésekre visszautaló megállapítás található. Ugyanakkor a nagy terjedelem és a téma összetettsége miatt ezek mégsem hiábavalók, mivel nagyban hozzájárulnak az ismeretek körkörös feltárásához, egyre mélyebb rétegek megmutatásához. Ez megnyilvánul abban is, hogy néhány korabeli sajtószöveg többször is szerepel a könyvben, de más-más nézőpontból értelmeződik.

A kötet első fejezete az identitással, második része a nagyvárossal foglalkozik: előbbi a modernitás belső, utóbbi annak külső környezeteként értelmezve. A 19. század alapélménye a gyors és folyamatos változás (a növekvő társadalmi pluralizmus, az értékrendszerek relativizálódása, az idő- és térérzékelés módosulása, a világnézetek decentralizálódása), ami az identitás válságát eredményezte, és annak folyamatos és tudatos konstrukcióját tette szükségessé. A szerző körüljárja az identitás (és annak részeként a szubjektum, az én, az individuum, a személyiség) fogalmát, a látás módjait, illetve a 19. században az észlelés terén be-

következett kulturális paradigmaváltást. A fragmentált, az újabb és újabb differenciaképzések révén működtetett dinamikus identitásfogalom az áttekinthetetlen, esetleges, gyorsan változó modern nagyvárossal állítható párhuzamba. A nagyváros közvetlen, személyes narratívába helyezhető meg tapasztalását a médium által meghatározott, a sajtó által közvetített sokkszerű, pillanatnyi élmény váltja fel. Másképp megfogalmazva: a valósághoz való hozzáférés nem az érzékszervek, hanem egyre inkább a technikai eszközök és a társadalmi intézmények kombinációin keresztül valósul meg. Ennek következtében az érzékelés töredékes, véletlenszerű, szubjektív, reflektált és kontingens lett, a város pedig a megfigyelés tárgyából a megfigyelés közegévé vált.

Tóth Benedek nemcsak a filozófia, a pszichológia és a szociológia területén való jártasságáról tesz tanúbizonyságot – aminek íve Kanttól Husserlen, Ernst Machon, Georg Simmelen, Richard Sennetten, Erving Gossmannon keresztül Assmann, Foucault vagy Jonathan Crary műveiig rajzolható meg –, de a várostörténet, építészettörténet témájában is otthonosan mozog. A könyv második fejezetét a szerző a különböző nagyváros-tapasztalatoknak szenteli. Ebben az értelmezésben a nagyváros elsősorban nem konkrét hely, „*hanem az érzékeknek szóló kaleidoszkópikus (...) látványosságok szakadatlan áramlása.*”¹ Mediatizált volta mellett kiemeli fogyasztói jellegét is, amelynek következtében a nagyváros „médiatájjá” alakul. Mindezt először Bécs, majd Budapest példáján keresztül is érzékelteti. A városfalak lebontása (1857) és a Ring kiépítése következtében a régi Bécs nemcsak az épített környezet, de a társadalmi viszonyok szempontjából is különbözött az új Bécsstől: kedélyes, családias karakterét elveszítve idegenek tömegévé alakult. Budapest esetében a városegysítéstől a millenniumig terjedő

időszak építkezései váltak meghatározóvá, amelynek az eredménye egyszerre lett egy kozmopolita és egy nemzeti főváros. Mindkét metropoliszban közös ugyanakkor, hogy a korszak stílusa, a historizmus a történelmet csak látványossággként használta, egy olyan nyelvként, amelynek szavait az épületek, grammatikáját a közterek szervezésének új módja adta.

A harmadik nagy fejezet a sajtó és a társasélet témáját vizsgálja a publikus és a privát nyilvánosság dichotómiáján keresztül. Az olvasó itt nagyon sok információt kap arról a médiaforradalomról, aminek a nyomtatott sajtó – a távíró, a telefon, a fonográf vagy a film mellett – csak az egyik szegmensét képezi, és aminek alapvető kódja nem is nyelvi, hanem vizuális. Ráadásul a fogalmi alapú kódnál ez kulturálisan demokratikusabb, hiszen kinyitja a nyilvánosságot a társadalom műveltségi kompetenciák híjával levő, alsóbb rétegei számára is. A szerző bemutatja az illusztrált lapok, majd a tömegsajtó magyarországi megjelenését, érzékeltetve azt a folyamatot, amely az olvasóközönség kis száma, a pénztelenség és a bécsi lapok konkurenciája ellenére nemcsak az üzleti alapon működő, professzionalizálódott újságírást teremtette meg, de a sajtót kenyérhez hasonlító, mindennapi szükségletként definiált toposzt is. Ezt követően a társas élet különböző formái közül a szalon, különösen a Wohl-nővérek szalonja kerül tárgyalásra mint a művelt és a jó modor kódját ismerő polgárok csevegésének, a magántérben képződő nyilvánosság női meghatározottságú helyszíne. Ez a személyes hangú, közvetlen, nem komoly csevegés lesz a tárca beszédmódja, amely az újságok vonal alatti részében kap helyet.

Tóth Benedek csaknem 200 oldal eltelével vezeti be az olvasót magának a tárcának a fogalmába, amelyet nem műfajként, hanem egy narratív stratégiákat és elbeszélő-

¹ TÓTH 2025, 88.

pozíciókat, az ezekből következő témákat és ábrázolásmódokat meghatározó beszéd-módként jellemez. Mivel csevegni bármiről lehet, a tárca központi kérdése a hogyan. A bécsi mintára az 1860-as évektől a magyar sajtóban is heti rendszerességgel megjelenő, cím nélküli írások szövegszervező elve a heterogenitás, a szubjektivitás, a valóság/fikció határainak átlépése; a pénzért dolgozó tárcáíró pedig fecseg, pletykál, ironizál.

A tárcáíró figurájának előképe a flâneur, akiről a könyv következő fejezete szól. Tóth Benedek kísérletet tesz a társadalomtudományos diskurzusban rendkívül népszerű, ugyanakkor képlekeny fogalom meghatározására, amelynek három rétegét különíti el. Az első típus a 19. század első felének nagyváros-irodalmában megjelenő magányos kószáló, a második a művész, aki az esztétikai térben kószál, a harmadik a 20. század első felének analitikus kategóriája. A flâneur volt az egyetlen figura a párizsi populáris kultúrában, aki a labirintusszerű városi tájat értelmezhetővé tudta tenni a kortársak számára. A nagyvárosi élet krónikásának a budapesti sajtóban való megjelenése (1843) után a fogalom az 1860/70-es években kitágult, majd kiüresedett és az általános nagyvárosi magatartás szinonimája lett. A flâneur legjellemzőbb attribútuma a séta, amely a Mercier által teremtett új irodalmi műfajban, a tablóban jelent meg, és a látás szubjektívizálódását, mozgó perspektívát, konstitutív és reflektív ábrázolásmódot eredményezett.

A következő részben a tárca és a tárcaregény jellemzőiről esik szó, annak szerialitásáról, játékos, tarka és diffúz vonásairól, majd a Jules Janin által már 1834-ben megfogalmazott „programjának” genealógiájáról. A bécsi tárca előzménye a biedermeier szórakoztató irodalomban gyökerezett, amely francia hatásra az 1840-es években a Wochenplauderei műfajában manifestálódott. Ez a császárvárosban élő, az irodal-

mi életbe bekapcsolódott magyar szerzők, a Kákay Aranyos álnéven író Kecskeméthy Aurél, illetve a Náday Ezüstösként megnyilvánuló Ágai Adolf közvetítésével került hazánkba. Különbségként ragadható ugyanakkor meg, hogy amíg a bécsi csevegek napilapokban, a magyarországi tárcák hetilapokban jelentek meg, összefüggésben azzal, hogy ez a „műfaj” a politika ellenoldalaként, a modern nagyváros hétköznapi életének orientációs mintájaként határozta meg önmagát. És ha Ágai kötetbe foglalt tárcaleveleit a kortársak (Greguss Ágost és Arany László) nem is tartották irodalmi alkotásoknak, jelentőségük vitathatatlan két szempontból is: egyrészt véget vetettek a publicisztikát a politikai szónoklat írott változatának tekintő reformkori hagyománynak, másrészt a sajtót a szépirodalmi művek közlési helyének tekintő felfogásnak.

A könyv második része a bécsi és a budapesti tárcák értelmezéseit adja. A szerző először a bécsi tárcákat vizsgálja. A 19. század első felében Európa harmadik legnagyobb városát gazdag sajtóélet jellemezte, ahol a (történeti) életképek biedermeier műfajában a várossal kapcsolatos reflexió kitüntetett szerephez jutott. A városszövegeknek nemcsak a formája, de a lapokon belüli helye is ekkor alakult ki. A régi Bécs megragadásában legnagyobb szerepet játszó Adalbert Stifter írásai – témái, narratív stratégiái és az elbeszélő megjelenítése révén – egyrészt előkészítették a tárcaszerű beszédmodot, másrészt követendő mintát is nyújtottak a bécsi és a pesti sajtó számára. Ahogy a század második felére alapjaiban megváltozott Bécs városképe, úgy alakultak át a várossal foglalkozó tárcák is a liberális polgári kultúra kifejeződéseivé. Az 1860-as évektől két tendencia erősödött fel, különbségük pedig az empirikus, illetve az imaginárius terekben fogható meg. Stifter biedermeier városszemiotikája a konkrét helyszínek esetében társadalomkritikus kul-

túrképpé alakult, míg Daniel Spitzer *Bécsi sétái* városi terek helyett bécsi olvasmányélményeket, gondolatmeneteket rögzítettek.

A magyar sajtó városábrázolásait Tóth Benedek a reformkortól a 19. század végéig követi nyomon könyve utolsó két nagy fejezetében. Az 1818 és 1830 között született szövegek a vidék nézőpontjából, „a közeledő utazó” optikáján keresztül, kívülről láttatják a várost, amely a vidéki kúriából nézve veszélyes helynek látszik és rossz színben tűnik fel. A Kazinczy, Berzsenyi vagy Kisfaludy Sándor által képviselt írói életformát az 1840-es években azonban felváltják a pesti szerkesztőségek, az életkép megjelenése pedig a városon belüli perspektívát eredményezi. A tárcaszerű beszédmód magyar művelői városlakóként írnak a városban élő közönségnek, narratívájukat a „szubjektív látás” szervezi, amely a kószáló tekintetét követi és mellőzi a morális tanulságokat. A szövegek sok esetben tényleges séták leírásai, amelyek során a látható világ olvasható szöveggé alakul. Ennek az irodalomnak a médiuma azonban már nem a könyv, hanem az újság. Az életkép fénykora Magyarországon az 1840-es évek divatlapjaiban kezdődik, Nagy Ignác, Garay János, Bulyovszky Gyula, Frankenburg Adolf, Pákh Albert írásainak köszönhetően, és még a történettudomány számára is megújulást kínál: a „poros oklevelek fojtó gőzköre” helyett „a vidám élet illatos mezejé”-t felmutatva.

Amíg sem a modern magyar főváros, sem az üzemszerűen működő sajtó nem alakult ki, addig a kettő találkozásáról sem lehetett beszélni. A magyar sajtóban az 1860-as években megjelenő városszövegeket ezért Jósika Miklós brüsszeli tárcalevelei mint a stifteri városszemiotika magyar változatai képviselik. Ebben a narratívában Magyarország többször is antitézisként jelentkezik: hol pozitív, hol negatív előjellel.

Hevesi Lajos *Budapest és környéke* című úti-könyvének az épített és szimbolikus várost egymásba játszó felvillantása után érkezünk el a 19. század második felének magyar tárcáihoz, amelyet Báttaszéki Lajos fővárosi genreképei, Hevesi Lajos karcépei, végül Ágai Adolf által (Náday Ezüstösként, illetve Porzóként) írt tárcái képeznek. A tárcának az eddigi fejezetekben megmutatott jellemzőit és összefüggéseit Tóth Benedek ezeken a konkrét szövegeken keresztül elemzi. A fejezet legizgalmasabb részét maguk az idézetek adják: a Két pisztoly fogadó eltűnésétől a kávéház szerepén, a Sugár út kiépülésén, a tömegközlekedés átalakulásán keresztül a nyelvileg Bábelhez hasonlító, a lakói számára sem érthető, szagok és hangok orgiájává váló modern Budapestig. Ezt az átalakulást Ágai kötetbe szedett tárcáinak a címe, az *Utazás Pestről Budapestre* jelzi a legplasztikusabban.

A könyv kicsit lezáratlanul, egy színpadias végszóval ér véget. Azt valószínűleg a szerző is érezte, hogy összefoglalásra nem igazán van szükség, hiszen a tárcaszerű beszédmód és városábrázolás kialakulását, különböző aspektusait és összefüggésrendszert alaposan körüljárta. Könyve azonban nemcsak történeti szempontból lehet érdekes, hanem aktualitását illetően is. Talán kijelenthető, hogy a 21. század elején is egy médiafordulat zajlik éppen, amelynek eredményeképp az olvasás egyre inkább át-helyeződik az online térbe, a szövegek témája a városról a világra bővül, jellege a korábbihoz képest is felszínesebb vagy éppen imagináriusabb lesz, miközben a hétköznapi tudás felértékelődése és az abban való eligazodás képessége a (poszt)modern élet egyik legfontosabb kérdésévé válik. Csak ennek a formája már nem a tárcá, hanem az internetes csevegés.

Pilkhoffer Mónika